

**ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU
FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU**

DIPLOMSKI RAD

**SAMOPŠTOVANJE DJECE S OBZIROM NA SPOL, DOB I
MJESTO STANOVANJA**

Mentor: prof. dr. sc. Vesna Vlahović-Štetić

**Izabela Pastor
Rujan, 2004.**

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
1.1. Prikaz značajnijih teorija samopoimanja.....	4
1.2. Metodološki problemi istraživanja samopoimanja.....	8
1.3. Struktura samopoimanja.....	11
1.4. Razvoj samopoimanja.....	14
1.5. Definiranje samopoštovanja.....	18
1.6. Utjecaji na razvoj samopoštovanja.....	19
1.7. Važnost samopoštovanja.....	22
2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	26
3. METODA RADA.....	26
3.1. Sudionici.....	26
3.2. Instrumenti.....	27
3.3. Postupak.....	28
4. REZULTATI I RASPRAVA.....	29
5. PRAKTIČNE IMPLIKACIJE ISTRAŽIVANJA.....	39
6. ZAKLJUČAK.....	41
7. LITERATURA.....	42
8. PRILOG.....	45

SAŽETAK

Globalna razina samopoštovanja je ispitivana Rosenbergovom skalom samopoštovanja na skupini od 492 učenika petih, šestih i sedmih razreda. Svi ispitanici su iz općine Bosanska Krupa u Bosni i Hercegovini. U radu je provjeravana razlika u razini samopoštovanja s obzirom na spol, dob i mjesto stanovanja. Na temelju rezultata ustanovljeno je da se dječaci i djevojčice ne razlikuju u razini samopoštovanja. No samopoštovanje ispitivane skupine se razlikuje s obzirom na dob ispitanika. Učenici petih razreda su pokazali višu razinu samopoštovanja u odnosu na učenike šestih i sedmih razreda. Osim samopoštovanje ispitivane djece se razlikuje i s obzirom na mjesto stanovanja. Seoska djeca imaju značajno nižu razinu samopoštovanja u odnosu na gradsku djecu.

1. UVOD

1.1. Prikaz značajnijih teorija samopoimanja

Samopoimanje (self–koncept) je psihološki konstrukt koji se može definirati kao „fenomenološka organizacija iskustva individue i ideja u njoj samoj u svim aspektima njezina života“ (Coombs, 1981; prema Lacković-Grgin, 1994).

Unutar humanističkih i društvenih znanosti ovaj konstrukt su spominjali već A. Smith i D. Hume, a u psihologiju ga je uveo William James 1890. godine. James je smatrao da se samopoimanje sastoji od dva aspekta koji djeluju simultano. Jedan aspekt je nazvao „Ja“ (engl. „I“) i odredio ga kao egzistencijalni pojam o sebi, a odnosi se na subjektivni doživljaj postojanja (npr. osjećaj osobnog identiteta, osjećaj sposobnosti da se nešto učini, svijest o postojanju tijekom vremena). Drugi aspekt je nazvao „Mene“ (engl. „Me“), a on se odnosio na empirijski pojam o sebi. James je smatrao da je u tom drugom aspektu sadržano objektivnije razumijevanje nečijih osobnih obilježja (npr. tjelesni izgled, socijalni status, osobine ličnosti, kognitivne sposobnosti i sl.). Ovakvo Jamesovo shvaćanje se može smatrati izvorištem suvremenih dihotomija samopoimanja pri čemu je „Ja“ „self kao proces“ ili „self u akciji“, a „Mene“ „self kao objekt“, odnosno struktura (prema Lacković-Grgin, 1994). Danas veliki broj autora podržava ovu dihotomiju iako ima velikih poteškoća s operacionalizacijom ta dva aspekta. Osim toga James je ukazao i na značaj samoevaluacije, odnosno na neke determinante samopoštovanja. Smatrao je da pojedinac sebe prosuđuje prema visokim standardima kompetencije samo u određenim područjima i da upravo ta područja imaju centralni značaj za njegovo samopoštovanje. To znači da superiornost u nečemu neće odmah rezultirati i visokim samopoštovanjem, nego je bitno biti dobar u onim područjima do kojih je pojedincu posebno stalo.

Istaknuti teoretičar simboličkog interakcionizma Colley (1912, prema Lacković-Grgin, 1994) je smatrao da osoba izgrađuje pojam o sebi na osnovi toga kako ju vide drugi ljudi. Uveo je pojam „socijalnog ogledala“ koji se odnosi na to da osoba zamišlja kako ju drugi vide (njezin karakter, izgled, sposobnosti i sl.). Upravo o tome kako osoba misli da ju drugi prosuđuju, a ne o vlastitom prosuđivanju sebe ili stvarnim interakcijama s drugima, ovisit će njezino samopoštovanje. Cooliyjevo razmišljanje podržava i drugi teoretičar simboličkog interakcionizma – Mead (1934, prema Lacković-Grgin, 1994), ali on još posebno ističe da zamišljanje kako će drugi reagirati na naše ponašanje nas usmjerava na praćenje sebe, pa tako i postajemo svjesni sebe i na taj način počinjemo misliti o sebi kao o objektu. Uz to on smatra da za izgrađivanje samopoimanja nisu jednako važne sve osobe s kojima pojedinac stvara različite interakcije, već su najvažniji tzv. „značajni drugi“. Što se tiče strukture samopoimanja, Mead kaže da postoje dvije dimenzije: tzv. prezentno i iskustveno samopoimanje. Prezentno samopoimanje je dimenzija koja pokazuje kako osoba sebe prikazuje okolnom svijetu. Ta dimenzija je varijabilna i ovisi o tome s kim je pojedinac u interakciji i koju ulogu igra. Iskustveno samopoimanje predstavlja sliku o sebi kako ju sama osoba vrednuje i uključuje osjećaje zadovoljstva ili nezadovoljstva sobom. Ti osjećaji mogu, ali i ne moraju korespondirati s onim kako se osoba prikazuje u komunikaciji s drugima.

Ovdje se još može spomenuti i Sullivanova interpersonalna teorija koja naglašava da kultura ne utječe direktno na pojedinca, već da to čine ljudi kao prenosioci kulturnih vrijednosti. Sullivan (1953, prema Lacković-Grgin, 1994) smatra da između pojedinca i prenosilaca kulturnih vrijednosti postoji neprestana cirkularnost. Te cirkularne reakcije potiče osoba, ali je ona ujedno i njima određena. Sullivan poput Meada ističe „značajne druge“ koji u djetinjstvu utječu na samopoimanje, a pri tome posebnu važnost pridaje ulozi

majčinstva, jer smatra da emocionalno prihvaćanje odnosno neprihvatanje djeteta od strane majke snažno utječe na razvoj važnih komponenata njegova samopoimanja.

U vrijeme kada su dominirale sociološke teorije Cooleya i Meada, u psihologiji su dominirali bihevizizam i psihoanaliza, a niti jedan niti drugi pravac nisu imali samopoimanje kao predmet istraživanja. Kako bihevizisti subjektivni svijet čovjeka nazivaju „crnom kutijom“ i proučavaju samo vanjsko, opazljivo ponašanje, jasno je da za samopoimanje tu nema mjesta. Unutar psihoanalitičke teorije tek Erikson govori da je ego najvažniji za ljudsko funkcioniranje i smatra da se ego razvoj odvija u kulturalnom kontekstu unutar kojega osoba razvija svoj identitet.

Fenomenološki orijentirani autori najviše su doprinijeli tome da je samopoimanje ponovno postalo interesantno za psihologe – istraživače i to posebno humanistički psiholozi od kojih je najistaknutiji bio Carl Rogers. Osnovni pojam u Rogersovoj teoriji predstavlja „self“ kojeg definira kao „...organizirani, dosljedni pojmovni geštalt, sačinjen od opažanja vlastitih osobina, od opažaja odnosa „mene“ i drugih kao i od drugih vidova života i vrijednosti koje se vezuju uz ove opažaje“ (Rogers, 1959; prema Fulgosi, 1987). U svojoj kliničkoj praksi je uvidio koliki značaj samopoimanje ima za pojedinca jer su njegovi klijenti često svoje stavove i probleme izražavali u terminima samopoimanja. S obzirom na to da samopoimanje utječe na značenja koja pojedinac pridaje okolini, njegova funkcija se može ogledati u tome da pojedinac može mijenjati barem interpretaciju događaja i okoline, ako već ne može mijenjati njih same. Upravo u tome i jest smisao Rogersove terapije – da pojedincu pomogne percipirati sebe i interpretirati događaje na nov način. Ako postoji nesklad između potreba osobe i iskustva, može doći do poremećaja u ponašanju pojedinca odnosno takva situacija je rizična za zdravlje osobe. On nadalje smatra da samopoimanje utječe na smjer

ponašanja i da se ono sastoji od dvije komponente: realnog i idealnog samopoimanja. Realno samopoimanje se sastoji od odgovora na pitanja "Tko sam ja?" i "Što ja mogu?", a idealno samopoimanje se odnosi na to kakva bi osoba željela biti. Ako između te dvije komponente postoji prevelika diskrepancija, ona će uzrokovati lošu prilagođenost osobe. Prema tome, zadaci terapije nisu samo smanjenje nesklada između „selfa“ i iskustva, već i smanjenje diskrepancije između realnog i idealnog samopoimanja i to tako da se idealni približava realnom. Velik broj istraživanja podržava Rogersovo shvaćanje samopoimanja.

Još uspješnijem proučavanju samopoimanja doprinijela je kognitivna psihologija. Ona je prije svega usmjerena na unutarnje procese (kognitivne, ali i afektivne) koji su povezani sa čovjekovim usmjerenim ponašanjem. Na samopoimanje gleda kao na organizirani konceptualni sustav i pokušava objasniti kako je taj sustav nastao, koliko je trajan ili promjenjiv i kako utječe na ljudsko ponašanje.

1.2. Metodološki problemi istraživanja samopoimanja

S obzirom na to da je samopoimanje subjektivno iskustvo pojedinca, i danas ima onih koji smatraju da se ono ne može spoznati pomoću znanstvenog pristupa. To znači da bi se teorije samopoimanja trebale testirati različitim postupcima u odnosu na one kojima se testiraju druge psihološke teorije.

Sve do sredine prošlog stoljeća opći pristup samopoimanju je bio uglavnom spekulativan, a autori su na osnovi razmišljanja o sebi intuitivno zaključivali o drugim ljudima. Početkom pedesetih godina počinju se javljati ozbiljnija empirijska istraživanja, a za suvremeni pristup samopoimanju se može reći da je uglavnom empirijski.

Za razliku od prvobitnog opažanja samopoimanja kliničkih psihologa putem introspektivnih izvještaja, koje je bilo slučajno i nekontrolirano, suvremeni psiholozi opažanje samopoimanja vrše u dobro planiranim ispitivanjima na reprezentativnim uzorcima i u uvjetima koji omogućuju sistematsko prikupljanje podataka pomoću psihometrijski provjerenih mjernih instrumenata. Pri tome se pažljivo kontroliraju svi faktori koji bi mogli utjecati na rezultate.

Da bi se još više približili znanstvenom pristupu samopoimanja, veći broj autora je uložio napor da jasno precizira i operacionalizira definicije pojmova u području samopoimanja i da razgraniči srodne i/ili relevantne pojmove. Prije toga je situacija vezana uz konstrukt samopoimanja bila vrlo konfuzna jer se događalo da zbog nepreciznih, nejasnih i višeznačnih pojmova osnovni pojam u ovom području jednima znači jedno, a drugima drugo.

Zahvaljujući porastu kritičnosti, a i skeptičnosti prema postojećim metodološkim rješenjima sve je više postajalo moguće formuliranje provjerljivih pretpostavki. Tome su još posebno pridonijela dva kritička pregleda autorice Wylie od kojih se jedan odnosio na metodologiju istraživanja samopoimanja (1974), a drugi na teorije i istaknutije teme u području samopoimanja (1979, sve prema Lacković-Grgin, 1994).

U radovima koji su slijedili nakon objave ta dva pregleda uvelike se poboljšalo mjerenje samopoimanja i konstrukcija mjernih instrumenata. Neprecizna, nevalidna i nepouzdana mjerenja zamijenjena su točnim, preciznim i pouzdanim mjerenjem pomoću instrumenata provjerenih metrijskih karakteristika. Ipak treba spomenuti da takva mjerenja variraju s obzirom na dob, obrazovanje, pa i motiviranost ispitanika.

Sve do sada navedeno odnosi se na opće metodološke probleme istraživanja samopoimanja.

No u ovom području postoje i neki specifični metodološki problemi koji nastaju prije svega zbog toga što se ispituju spoznaje i stavovi koje osoba ima o sebi. Uz to što su to vrlo osobne stvari, one su još i nedostupne objektivnom opažanju.

Zbog toga znanstvenici do potrebnih podataka mogu doći na osnovi verbalnih samoiskaza ispitanika ili na osnovi njegovih odabira unaprijed ponuđenih odgovora. Tako danas i postoje dvije tehnike ispitivanja samopoimanja: tehnika tzv. reaktivnog „selfa“ (razni upitnici i skale) i tehnika tzv. spontanog „selfa“ (iscrpan pismeni ili usmeni odgovor ispitanika na pitanje „Tko sam ja?“). Puno češće je korišten reaktivni pristup, no zbog mogućnosti da skala ili upitnik ne sadrže doista sve što osoba misli o sebi, McGuire (1984, prema Lacković-Grgin, 1994) se zalaže za spontani pristup.

Obje tehnike ipak imaju i jedan zajednički nedostatak, a to je da ispitanici lako mogu iskriviti podatke kako žele jer im se u uputi vrlo jasno otkriva što se zapravo želi doznati. Možda je ipak nešto manja mogućnost iskrivljavanja podataka pri reaktivnom pristupu, jer iako ispitanik može izvijestiti o percepcijama i stavovima koje u biti nema, ovdje barem ne odlučuje sam što će reći ispitivaču, a što ne, a i ispitanikov jezik ovdje nije eventualni ograničavajući faktor. Indirektne tehnike (npr. projektivne) ovdje ne mogu biti od pomoći jer se od ispitanika traže jasni iskazi o svjesnim procesima u ličnosti.

Ako ispitivači i uspiju zamaskirati svoje prave namjere, opravdano se može postaviti pitanje etičnosti jer se na taj način, kao prvo, narušava čovjekovo pravo na privatnost, a kao drugo, suočavanje sa sobom, svojom (ne)kompetentnošću, svojom socijalnom pozicijom i sl. za ispitanika može biti bolno iskustvo. Ovakvi etički problemi mogu se izbjeći dobrovoljnim pristankom ispitanika da sudjeluje u ispitivanju.

1.3. Struktura samopoimanja

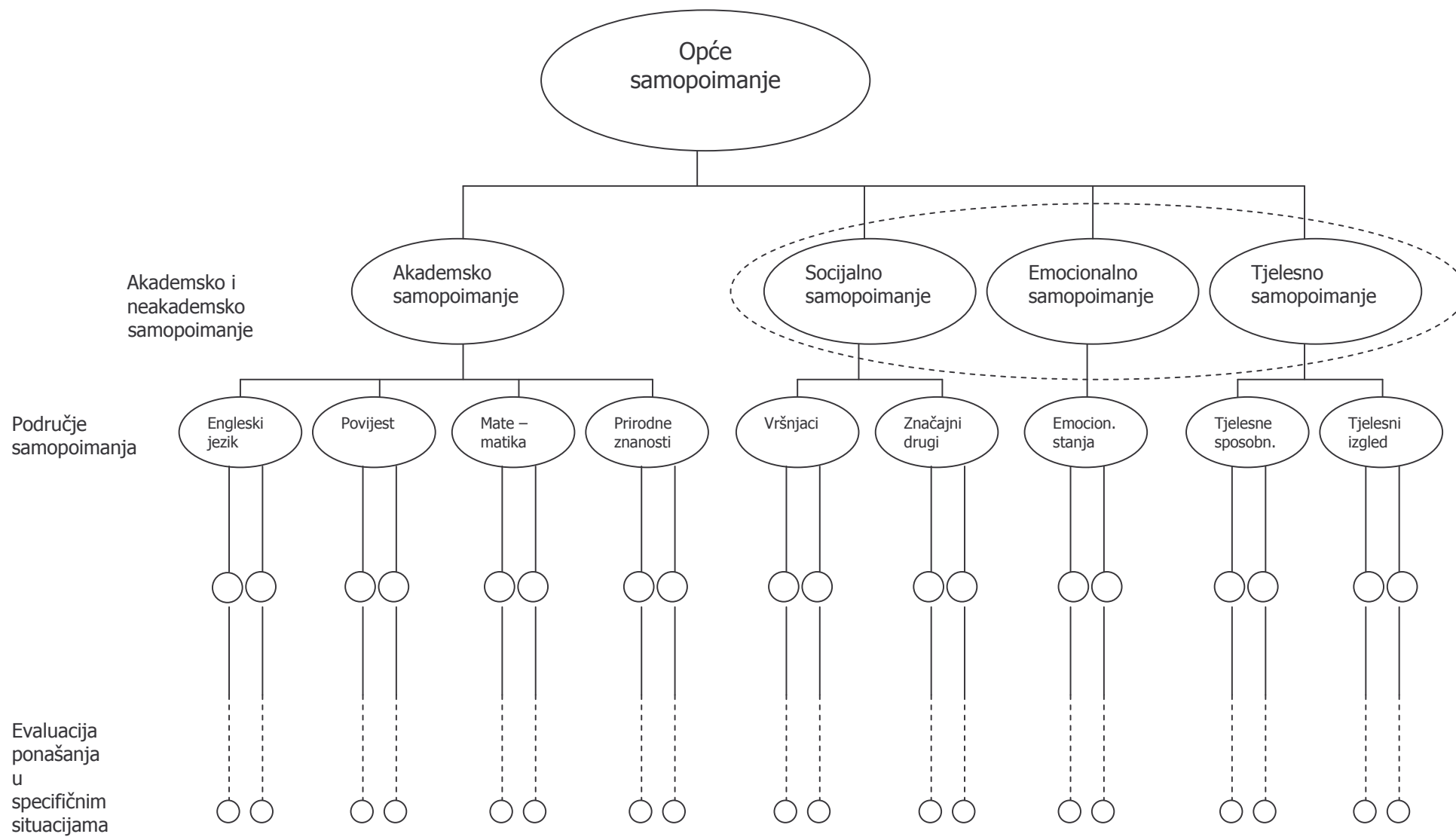
U samim počecima zanimanja za konstrukt samopoimanja većina autora je smatrala da je to jednodimenzionalni konstrukt, kao nekakvo generalizirano iskustvo o sebi. No kako su istraživači počeli proučavati različita područja iskustva o sebi (npr. iskustva o svome tijelu, odnosima s drugima, o akademskim postignućima i sl.), postajala je sve evidentnija multidimenzionalnost samopoimanja.

Byrne u svom preglednom radu (prema Lacković – Grgin, 1994) navodi kako danas egzistiraju 4 teorijska shvaćanja o strukturi samopoimanja, a njihove osnovne pretpostavke su slijedeće:

1. Samopoimanje je jednodimenzionalni konstrukt.
2. Samopoimanje je multifacetično i hijerarhijski organizirano.
3. Samopoimanje se sastoji od više međusobno nezavisnih faktora.
4. Među facetama samopoimanja postoje inverzne relacije (kompenzatorni model).

Iako je napravljen jako velik broj istraživanja s ciljem da se utvrde bitne dimenzije ili faktori i relacije među njima, nema velike suglasnosti o karakteristikama tih dimenzija, ali je većina autora ipak suglasna u tome da je samopoimanje multifacetično.

Različiti autori govore o različitom broju dimenzija samopoimanja, a najbolje razrađen i empirijski potvrđen je multifacetični, hijerarhijski model Shavelsona i suradnika (Slika 1.)

Slika 1. Struktura samopoimanja (prema Shavelson, Hubner i Stanton, 1976)

Ovakvo samopoimanje kakvim ga predstavljaju Shavelson i suradnici ima sedam bitnih obilježja. Kao prvo, to je organizirano odnosno strukturirano iskustvo o sebi (1) koje je ujedno i multifacetično (2). Kako je i iz Slike 1. vidljivo, oni smatraju da je samopoimanje hijerarhijski organizirano (3) pri čemu su općenitiji aspekti nadređeni specifičnijim. Nadalje, ono je stabilno (4), i to tako da su facete stabilnije što su hijerarhijski više pozicionirane. Shavelson i suradnici također smatraju da se samopoimanje razvija tijekom života (5). I na kraju ističu da samopoimanje ima deskriptivnu i evaluativnu dimenziju (6) i da se može dobro diferencirati od drugih konstrukata (7) kao što je npr. akademsko postignuće.

Iako ovaj model ima empirijskih potvrda, rezultati značajnog broja istraživanja nisu pokazali veliku suglasnost jednih s drugima i ukazuju na veću složenost strukture samopoimanja nego što su pretpostavili Shavelson i suradnici tako da je nužno i dalje raditi na njenom proučavanju.

Nedvojbeno je dokazano da s dobi raste broj faceta samopoimanja, a to dodatno komplicira spoznavanje strukture.

Suprotno do sada iznesenom pristupu, Rosenberg (1979) pretpostavlja postojanje općeg osjećaja samovrijednosti koji nadilazi samoevaluacije u pojedinim specifičnim područjima života i naziva ga globalnim samopoštovanjem. To opće samopoštovanje sastavljeno je od povezanih aspekata samopoimanja, ali autor smatra da nije bitno ni kako su ti aspekti nastali niti kako su se kombinirali jer na kraju samopoštovanje kod odraslih ljudi predstavlja fenomenološku realnost. On još dodatno razlikuje „unutrašnje poštovanje“ temeljeno na iskustvu i „vanjsko poštovanje“ temeljeno na ocjenama značajnih drugih, pri čemu je „unutrašnje“ stabilnije od „vanjskog“.

Još treba istaknuti da je sasvim sigurno da je samopoimanje dinamička struktura koja se mijenja zbog neprestanog obogaćivanja iskustva pojedinca kao i zbog njegove stalne interakcije s okolinom tako da bi se vjerojatno struktura samopoimanja najbolje mogla objasniti nekakvim procesnim modelima.

1.4. Razvoj samopoimanja

Još nije sasvim jasno utvrđeno kako se odvija razvoj cjelokupnog samopoimanja. Velik broj teoretičara samopoimanja se usmjerio samo na strukturu navedenog konstrukta, a čak i oni teoretičari koji su se usmjerili na razvoj obično su govorili samo o onim aspektima samopoimanja koje su oni smatrali bitnima u pojedinom periodu života. Nekolicina autora je ipak bila usmjerena na cjeloživotni razvoj i oni su uvelike utjecali na suvremeno shvaćanje razvoja samopoimanja.

Danas se smatra da ono nije urođeno, nego da se tijekom života stječe i razvija, a na taj razvoj utječu kognitivni i afektivni procesi kao i stvarne i / ili zamišljenje interakcije sa značajnim drugima.

Na svakom višem stupnju razvoja samopoimanje se kvalitativno razlikuje od onog na nižem stupnju, a sam razvoj se odvija prema nekim od općih načela razvoja. Jedno od načela je načelo diferencijacije i integracije što znači da najprije dolazi do diferenciranja faceta samopoimanja uz paralelni proces njihove integracije u viši nivo globalnog samovrednovanja. Oba principa su potvrđena empirijski (prema Lacković–Grgin, 1994). Većina autora se slaže da

do porasta diferencijacije faceta samopoimanja s dobi dolazi zbog sve bogatijih socijalnih uloga, a s porastom kognitivnih sposobnosti mladi sve bolje integriraju ponašajne osobine u svakoj ulozi u apstrakcije o sebi. Razvoj samopoimanja se odvija i po načelu od konkretnog prema apstraktnom što je također potvrđeno empirijski i uglavnom se može reći da se samopoimanje razvija sukladno s intelektualnim razvojem i da slijedi sekvencionalni redosljed po razvojnim nivoima. Ovakve generalizacije ipak treba uzeti s određenom rezervom jer je većina studija toga tipa provedena na američkoj populaciji.

Novorođenče ne posjeduje svijest o sebi niti o okolnom svijetu. Pred kraj druge godine života dijete postaje svjesno svog tjelesnog oblića i imena i razlikuje sebe od drugih i tek tada se može govoriti o početku razvoja samopoimanja. Velik broj istraživanja ne pokazuje postojanje općeg samopoimanja sve do srednjeg djetinjstva, no to ne mora značiti da taj koncept uopće ne egzistira u ranijoj dobi, nego može biti da korištena metodologija nije omogućila uvid u njegove najranije oblike. Tome u prilog može govoriti činjenica da se u trećoj godini većina djece radije bavi aktivnostima u kojima pobjeđuje nego u onima u kojima gubi. Kada dijete postigne neku vještinu, ono ima osjećaj dostignuća koji potkrepljuje razvoj samopoštovanja. Nadalje, dosta istraživanja pokazuje izrazito visoke procjene samopoštovanja vrtićke djece, a to se može povezati sa sigurnom privrženošću i općim optimizmom u toj dobi (prema Vasta i sur., 1998).

Između šeste i jedanaeste godine samoopisi djece se uvelike razlikuju od onih u predškolskoj dobi. Dok mlađa djeca obično izražavaju svoje želje i maštu, u ovoj dobi djeca sebe opisuju na osnovi procesa samoevaluacije i na osnovi uspoređivanja sebe s drugom djecom, pa tako uvode termine koji opisuju njihove tjelesne, intelektualne i socijalne kompetentnosti, a koriste i općenitije opise što ukazuje na sposobnost izgrađivanja generalnog samopoimanja. Djeca se sada nešto manje određuju prema tome kako s

njima postupaju roditelji, a više po tome koliko se uklapaju u grupu vršnjaka u školi. Njihova slika o sebi sada počinje biti određena grupom - hijerarhijom koja prevladava na igralištu - umjesto da je određena isključivo njihovim roditeljima ili njihovim unutarnjim uvjerenjima (što dolazi kasnije). U njihovim samoopisima se također mogu vidjeti i začeci razvoja emocionalne dimenzije samopoimanja kao i početak razlikovanja realnog „ja“ od idealnog „ja“ (to je pretpostavka stručnjaka zbog uvođenja negativnih atributa u samoopise). Smatra se da do takvog napretka u razvoju samopoimanja dolazi zbog školovanja i proširenih socijalnih kontakata, ali u podlozi toga su svakako promjene u kognitivnom funkcioniranju. Oko šeste / sedme godine djeca prelaze u fazu konkretnih operacija što omogućuje uspješnije logičko mišljenje, točnije opažanje i suđenje o sebi i okolini, sposobnost hijerarhijskog organiziranja, uspješnije procese analize i sinteze i sl. U ovom razdoblju srednjeg i kasnog djetinjstva rezultati na mjerama samopoimanja su općenito stabilni, eventualno s blagim trendom ka većim vrijednostima (prema Vasta i sur., 1998).

Okol dvanaeste godine dolazi do nove promjene u kognitivnom funkcioniranju – prelazak u fazu formalnih operacija. U ovoj fazi djeca prestaju misliti da odrasli o svemu, pa tako i o njima samima, znaju više i bolje i zbog toga više ne izgrađuju sliku o sebi uglavnom na temelju sudova drugih, nego prosuđuju da je mjesto spoznavanja sebe u njima samima, a u isto vrijeme su i zabrinuti zbog mišljenja drugih. Dok se raniji samoopisi djece temelje uglavnom na tome kako ih drugi prosuđuju, sada su utemeljeni na vlastitim mislima i osjećajima (prema Lacković–Grgin, 1994). Postupno su sve više u stanju razviti unutarnju sliku sebe zasnovanu na svojim novoizniklim ciljevima i vrijednostima, te zasnovanim na osjećaju tko su kao ljudi, umjesto na tome kako se drugi ljudi iz dana u dan ophode prema njima. Procjene postaju sve apstraktnije i generalnije. Djeca izvode unutarnju sliku o sebi i vlastitim vrijednostima iz međuodnosa s obitelji, prijateljima, učiteljima i

drugima u svom životu, te iz svoje rastuće sposobnosti da svijet vide u relativnijim terminima. Tijekom te faze mogu držati u glavi novonastajući osjećaj unutarnjeg sebe dok su još uvijek uzdrmani odnosima unutar grupe vršnjaka. Počinju prihvaćati vlastita uvjerenja i razvijati vlastiti skup unutarnjih vrijednosti i postaju sposobni misliti o budućnosti. Sada se, istovremeno, mogu držati dviju stvarnosti: stvarnosti svoje grupe vršnjaka i svoje unutarnje stvarnosti vlastitih vrijednosti i stavova. Zbog sve veće diferenciranosti samopoimanja dolazi do konflikata između pojedinih faceta (dimenzija), što je najizraženije u srednjoj adolescenciji, tako da su samoopisi adolescenata nestabilniji u odnosu na raniju dob. Ti konflikti čine najvažniji izvor krize identiteta, a zbog potrebe da pronađu uravnoteženu sliku o sebi i zbog zahtjeva socijalne okoline obično samopoimanje postaje niže i tek se u kasnoj adolescenciji oporavlja tj. raste.

Sve u svemu, kada se govori o povezanosti samopoimanja i dobi, svi se slažu da se samopoimanje mijenja odrastanjem i sazrijevanjem osobe, ali su rezultati vrlo nekonzistentni kada treba reći kakva je priroda te povezanosti i uvelike ovise o korištenim instrumentima .

1.5. Definiranje samopoštovanja

Samopoštovanje je evaluativni dio sebe, dok je samopoimanje (o kojem je do sada bilo najviše govora) deskriptivni dio sebe. Tako se samopoštovanje može definirati kao svijest o vlastitoj vrijednosti, a uključuje vrednovanje sebe i vlastite afektivne reakcije na ta vrednovanja (prema Vasta i sur., 1998). Iako je iz navedenog vidljivo da samopoštovanje ima kognitivnu i afektivnu komponentu, u praksi se uglavnom mjeri kognitivna komponenta.

Oni autori koji smatraju da je samopoimanje kognitivna shema u kojoj su organizirane informacije o sebi i koja kontrolira procesiranje informacija bitnih za identitet, drže da je samopoštovanje ključni aspekt samopoimanja čija je uloga suočavanje slike o sebi s vanjskim informacijama.

Coopersmith (1967) i Rosenberg (1979) pak smatraju da je samopoštovanje komponenta koja se gradi na sveukupnom samopoimanju i superordinirana je ostalim kategorijama samopoimanja. Ako je to doista tako, onda bi samopoštovanje bilo na vrhu hijerarhijske strukture samopoimanja, a ranije spomenuti Shavelsonov model to ne pokazuje. Autor modela tome još dodaje da ljudi u pojedinim situacijama sebe ne samo da opisuju, nego se ujedno i vrednuju u tim istim situacijama i smatra da zbog toga nema potrebe razlikovati samopoimanje i samopoštovanje.

Literatura nizom radova ipak pokazuje kako autori razlikuju samopoimanje kao deskriptivni i samopoštovanje kao evaluativni dio sebe (prema Lacković–Grgin, 1994).

1.6. Utjecaji na razvoj samopoštovanja

Ne postoji istraživanje koje bi pokazalo da se rađamo s istim potencijalima za razvoj samopoštovanja, ali je sigurno da se već negdje krajem predškolske dobi vidi da neka djeca pokazuju nedostatak vjere u sebe. Kao što je već ranije spomenuto, na razvoj samopoimanja, pa tako i na njegov evaluativni aspekt (samopoštovanje), utječu kognitivni i afektivni procesi kao i stvarne i / ili zamišljene interakcije sa značajnim drugima. Prirodu tih interakcija određuju individualne karakteristike osoba u interakciji, ali i okolni uvjeti u kojima se interakcija odvija. Ovisno o razlici ili izjednačenosti u statusu i snazi sudionika u interakciji, interakcija može biti simetrična i asimetrična. Asimetrične interakcije se ostvaruju među osobama čiji se status i snaga značajno razlikuju. Tipičan primjer za to su interakcije djeca – odrasli (npr. roditelji). U simetričnoj interakciji postoji direktni reciprocitet i osobe koje sudjeluju u njoj istog su statusa i snage. Takva je npr. interakcija među vršnjacima.

Značajni drugi su osobe koje su tople i brižne prema djetetu, pokazuju interes za dijete, ohrabruju ga i podržavaju, te razumno kontroliraju. To su obično roditelji, učitelji, rođaci, prijatelji i vršnjaci. S nekima od tih značajnih drugih mladi ostvaruju asimetričnu, a s nekima simetričnu interakciju, no obje vrste su relevantne za razvoj evaluativnih aspekata samopoimanja djece i adolescenata, te za generalno samopoštovanje.

Najznačajniji drugi su svakako roditelji, a već na samom početku života djeteta majka počinje utjecati na razvoj samopoštovanja. Ako majka postupa dobro u prvim mjesecima djetetova života, dijete koje sebe još ne može razlikovati od nje doživljava da je i ono dobro. Ako majka pak loše postupa, dijete doživljava da je i ono loše. Tako primitivno konstruirano samopoimanje

trajati će sve dok dijete ne bude razlikovalo „ja“ od „ne ja“ (prema Lacković-Grgin, 1994).

Postizanje neke vještine u djece stvara osjećaj dostignuća koji potkrepljuje razvoj samopoštovanja. Istovremeno, razvija mišljenje o sebi i na temelju kontakta s drugim ljudima. Zato je roditeljsko sudjelovanje vrlo važno u razvoju zdrave samopercepcije. Dijete koje je sretno sa svojim postignućima, ali se ne osjeća voljeno, može kao rezultat razviti osjećaj niskog samopoštovanja. Isto tako, dijete koje se osjeća voljeno, ali je nesigurno oko vlastitih sposobnosti može o sebi razviti slabe osjećaje. Zdravo samopoštovanje rezultat je postignute pravilne ravnoteže.

Uvažavanje ličnosti djeteta i njegovog mišljenja, ravnopravan razgovor, nenametljivi savjeti, dosljednost roditelja, njihovo međusobno slaganje i umjerenost u kontroli omogućavaju razvoj visokog samopoštovanja. Ako se kritikama, kaznama ili čak odbacivanjem djeteta podržavaju i pojačavaju osjećaji krivice, dijete strahom sebi oduzima mogućnost da postigne uspjehe koji bi mu pomogli vratiti samopoštovanje. Arsenal negativnosti zaista oštećuje djetetovo samopoštovanje i ometa nastanak samostalnosti. Kako se oštećuje djetetovo samopoštovanje, raste njegova ovisnost te, proporcionalno s tim, potreba da vjeruje da su njegovi roditelji tu da ga zaštite i skrbe za njega.

Samopoštovanje je posljedica odnosa između postignutog uspjeha i očekivanja. Ako se pred dijete postavljaju prevelika očekivanja, postoji mogućnost da će njegovo samopoštovanje biti nisko, jer najvjerojatnije neće moći ostvariti ono što se za njega zamislilo. Ako su pak očekivanja preniska, dijete se neće željeti truditi ostvariti svoje potencijale.

Ono što posebno može imati negativan učinak na razvoj samopoštovanja je fizičko zlostavljanje djece i sukobi između roditelja. Kada su fizički

zlostavljani, adolescenti imaju uz niz negativnih psihičkih posljedica i vrlo nisko samopoštovanje te slabe društvene odnose. Konflikti među roditeljima mogu dovesti do slabog samopoštovanja, popuštanja u školi, te izazvati emocionalne probleme kod djece, jer svađe između roditelja stvaraju stresno okruženje.

Što djeca bivaju starija sve više vremena provode u interakcijama s vršnjacima. Te se interakcije odvijaju u formalnim i neformalnim dječjim grupama u kojima djeca zauzimaju određeni socijalni status. Postignuti status u grupi (popularnost, odbačenost, omiljenost ili izoliranost) posebno je značajan u osnovnoškolskoj dobi koju karakterizira težnja za druženjem i prihvaćenošću u grupi. Zadovoljenje ovih težnji donosi djeci ugodan osjećaj vrijednosti, samopouzdanja i adekvatnosti, a to su sve komponente samopoštovanja.

Rana adolescencija je prilično krizno razdoblje u životu i koliko je za prilagodbu bitna socijalna podrška (najviše roditelja) i visoka razina samopoimanja, toliko je potrebna i ravnoteža u utjecajima odraslih i vršnjaka (prema DuBois i sur., 2002). I važni životni događaji, dakako, mogu imati veliki utjecaj na samopoštovanje. No nije nužno da će pozitivan životni događaj uvijek rezultirati porastom samopoštovanja kao niti da će negativan događaj utjecati na pad samopoštovanja. To više ovisi o interpretaciji događaja od strane osobe koja ga je doživjela, nego o samom ishodu događaja. Kako je za uzorak u kojem će biti riječ u ovom radu karakteristično da je sa ratom stradalog područja, važno je spomenuti da se kod žrtava rata uz razne negativne posljedice često očituje niže samopoštovanje.

Na samopoštovanje mogu posredno utjecati i društvene norme. To ilustriraju razna istraživanja koja su pokazala da u SAD crnačka djeca imaju općenito niže samopoštovanje od bijele djece (Haba i Grant 1970, Rosenberg i Simmons 1973, prema Acocella i Calhoun , 1990). Također je poznato da

osobe nižeg socioekonomskog statusa imaju niže samopoštovanje u odnosu na osobe višeg socioekonomskog statusa, a isto tako i osobe iz ruralnih sredina u odnosu na osobe iz gradskih sredina (Rasku-Puttonen, 1983, prema Lacković-Grgin, 1994).

1.7. Važnost samopoštovanja

Samopoštovanje igra važnu ulogu u napretku i uspjehu u životu svakog ljudskog bića. Kako će dijete rješavati konfliktne situacije, odupirati se negativnim utjecajima, prihvatiti izazove, biti sretno i uživati u životu – uvelike ovisi o razini samopoštovanja. „Zdravo“ samopoštovanje djetetu je oružje za izazove u životu. Takva djeca uživaju u interakciji s drugima, realna su i optimistična.

Djeci niskog samopoštovanja izazovi u životu izvor su nezadovoljstva i frustracija. Takva djeca teško pronalaze rješenja za probleme, brzo odustaju i vrlo su samokritična. Privremene neuspjehe doživljavaju kao trajna, nepodnošljiva stanja, pasivna su, povučena i prati ih dominantan osjećaj pesimizma.

Neki teoretičari smatraju da je samopoštovanje važna determinanta ponašanja (npr. Rogers), ali naglašavaju da ono nije pokretač ponašanja nego da utječe samo na smjer ponašanja (prema Lacković-Grgin, 1994). To stajalište je potvrđeno kako istraživanjima tako i praktičnim iskustvom stručnjaka koji svakodnevno rade s djecom i adolescentima.

Opće samopoštovanje utječe na opću prilagodbu osobe, regulira ponašanje u situacijama iskazivanja svojih mogućnosti (ispiti, natjecanja i sl.), utječe na odabir socijalnih situacija i participacije osobe u njima, a kako utječe na smjer ponašanja, tako indirektno može utjecati i na moralno ponašanje, motivaciju, stavove i dr.

Kasna adolescencija je period kada mladi trebaju odabrati nivo obrazovanja, buduće zanimanje, postizati ekonomsku neovisnost o roditeljima, zasnovati vlastitu obitelj i sl., a odabir ciljeva i ponašanja upravljenih ka njima ovisit će o tome kako mladi poimaju sebe u svakom od navedenih područja. Donald Super je (1963; prema Hwang-Chiu, 1990) proučavajući profesionalni razvoj došao do ideje da visoka odnosno niska razina samopoštovanja utječe na procese kristalizacije ideja o budućem zanimanju. Novija istraživanja također pokazuju da je korelacija između samopoštovanja i profesionalne zrelosti značajna i pozitivna, a isto tako i da više samopoštovanje povećava interes mladih za buduće obrazovanje. To, naravno, nije jedini faktor odabira budućih ciljeva, ali je za očekivati da osobe koje imaju visok stupanj uvjerenja u svoje mogućnosti postavljaju sebi i viši nivo ciljeva koje žele ostvariti. Općenito se može reći da si osobe visokog samopoštovanja u životu postavljaju izazovnije ciljeve (prema Hip, 1998).

Nadalje, rezultati istraživanja odnosa delinkvencije i samopoštovanja su prilično konzistentni i pokazuju da većina delinkvenata ima nisko samopoštovanje (prema Lacković-Grgin, 1994). Velik broj studija je također pokazao da osobe s niskim samopoštovanjem imaju značajno više emocionalnih i motivacijskih problema od osoba s umjerenim ili visokim samopoštovanjem. Sklonije su depresiji, tendiraju odvajanju od ljudi, te se pasivno prilagođavaju zahtjevima okoline, a u novije vrijeme se nalazi i povezanost niskog samopoštovanja s nekim oblicima ovisnosti. Nisko samopoštovanje i loša slika o sebi, kao krajnji rezultat brojnih drugih

negativnih utjecaja koji djeluju na mlade od najranijeg djetinjstva pa sve do adolescencije, obično su i sastavni dio osobnosti oboljelih od anoreksije i bulimije (prema Baumeister i sur., 2003).

Ovdje još valja spomenuti da se ranije smatralo da u stresnim situacijama obrambeni mehanizmi služe obrani samopoštovanja, no novijim istraživanjima stresa kod djece i adolescenata utvrđeno je da je samopoštovanje intervenirajuća varijabla. To znači da o njemu ovise efekti stresa odnosno ponašanje u stresnim situacijama, kao što su npr. emocionalne reakcije, somatske reakcije i dr. Dakle, samopoštovanje nije izvor depresivnog ili nekog drugog poremećenog ponašanja, već samo medijator između stresa i njegovih psiholoških efekata na pojedinca (prema Manenica i sur., 1995).

U pokušaju da se spriječe negativne posljedice niskog samopoštovanja prvo treba ukazati na važnost pozitivnog razvoja kako bi dijete razvilo otpornost te se oduprlo svim negativnim i nepovoljnim utjecajima okoline i izraslo u „zdravu“ odraslu osobu.

U tim nastojanjima istraživanje prikazano u ovom radu može ukazati na nešto „rizičnije“ skupine djece u pogledu nižeg samopoštovanja. Ono je samo dio velikog istraživanja koje je rađeno u sklopu CABAC (Children Affected By Armed Conflict) projekta na području općina Bihać i Bosanska Krupa u Bosni i Hercegovini. Realizaciju projekta provodi Crveni križ uz financijsku potporu danskog Crvenog križa. Program je započeo sa radom 1997. godine, a svake godine se nastoji uključiti što više novih nastavnika i učenika. Taj projekt se odnosi na psihosocijalni program životnih vještina namijenjenih djeci i mladima za uspješno suočavanje s problemima i sukobima. Na početku je posebni naglasak stavljen na nastavnike koji su u sklopu projekta stručno osposobljeni za izvođenje odgojno – obrazovnog rada

radioničkog tipa koji bi se izvodio s djecom kao izvannastavna aktivnost dva do tri puta tjedno. Nastavnici su prošli edukaciju u stručnoj organizaciji Centra za kulturu mira i nenasilja „Mali korak“. Izvođenje tog programa putem radionica zasniva se na koncepciji iskustvenog i socijalnog učenja. Metoda rada je interaktivna i participacijska: sva djeca podjednako sudjeluju, a nastavnik ima ulogu voditelja aktivnosti, a ne predavača. Takvom koncepcijom radionica želi se pomoći djeci da odrastu u odgovorne, kompetentne i samopouzdanе osobe koje se znaju zauzeti za svoja prava ne povređujući prava drugih. Program je sadržajem i metodama usmjeren na osnovne elemente odgoja za ljudska prava i kulturu mira, kao što su: suradnja, tolerancija, nestanak predrasuda, solidarnost, nenasilno rješavanje sukoba i problema, pravda, mir i sl. Dakle, cilj programa je pomoći djeci da odrastu u osobe koje ne vrše nasilje nad sobom, drugima i prirodom, a odgajajući ih za nenasilnu komunikaciju u svakodnevnim životnim situacijama razvija se otvorenost za suradnju, razumijevanje i toleranciju u odnosima među ljudima. Iz toga je vidljivo da cjelokupni program ima velik broj zadataka, a unutar ovog rada može se izdvojiti razvijanje pozitivne slike o sebi, osjećaja vlastite vrijednosti i ljudskog dostojanstva, razvijanje samopoštovanja i poštovanja drugih, zatim razvijanje autonomnosti u ponašanju i učenju te učenje preuzimanja odgovornosti za svoje postupke. U svrhu kasnije evaluacije programa, prije samog početka djeca i nastavnici su ispunili niz upitnika i skala.

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

U sklopu ovog istraživanja postavljen je slijedeći problem:

1. Provjeriti postoje li razlike u samopoštovanju djece s obzirom na spol, dob (razred) i mjesto stanovanja

3. METODA RADA

3.1. Sudionici

Istraživanje provedeno na 492 učenika petih, šestih i sedmih razreda iz šest osnovnih škola od kojih su dvije gradske (Bosanska Krupa) i četiri seoske osnovne škole (Otoka, Jezerski, Mahmić Selo i Veliki Badić). Unutar skupine je bilo 246 ženskih i 246 muških ispitanika.

Tablica 1. Broj ispitanika unutar pojedinih kategorija

	Spol		Mj. stanovanja		Razred		
	m	ž	grad	selo	peti	šesti	sedmi
N	246	246	235	257	193	178	121

3.2. Instrumenti

U svrhu ispitivanja samopoštovanja korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja iz 1965. godine. U originalu je konstruirana kao Guttmanova skala (metoda skaliranja). Kasnije je češće korištena kao skala Likertova tipa sa četiri ili pet stupnjeva koju je adaptirao Crandall.

Rosenberg je smatrao da je njegova skala homogena i čista mjera samopoštovanja, jer mjeri upravo globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi, a ne neke specifične aspekte samopoimanja. Ipak su različita kasnija istraživanja pokazala dvofaktorsku strukturu ove skale, no takva struktura se objašnjava artefaktom metode tj. posljedicom načina odgovaranja s obzirom na smjer skale procjene, a ne nekim drugim faktorom (prema Bezinović, 1988). Adaptacija originalne skale, koja je korištena u ovom mjerenju, sastoji se od deset tvrdnji, pet u pozitivnom i pet u negativnom smjeru. Skup deset tvrdnji primjenjuje se kao linearna kombinacija, pri čemu se ukupan rezultat određuje sumiranjem procjena na skali Likertovog tipa od pet stupnjeva.

Provedene konstruktne validacije dokazuju smislenost skale kao mjere samopoštovanja i opravdanost njenog korištenja. Cronbachov alpha koeficijent, koji na hrvatskim studentima iznosi od 0,74 do 0,89 prema Lacković-Grgin, 1994), te kratkoća skale čine ju prikladnom (i ekonomičnom) za ispitivanja u praktične i znanstvene svrhe. Kod djece (prosječna dob 9 godina i 7 mjeseci) Cronbachov alpha koeficijent iznosi 0,74 (prema Filipović, 2002). Različiti autori su provjeravali pouzdanost skale (tipa test-retest) i dobiveni koeficijenti se kreću od 0,82 (retest nakon tjedan dana) do 0,50 (retest nakon godinu dana), (Fleming i Courtney, 1984, McCarthy i Hoge, 1984, prema Gray-Little, Williams i Hancock, 1997).

Praktična prednost skale je očita povezanost sadržaja čestica s konstruktom. Jezično je primjerena i za djecu uzrasta nižih razreda osnovne škole, a primjena ne traje dulje od nekoliko minuta.

U ovom istraživanju su ispitanici davali svoje odgovore na ljestvici od pet stupnjeva. Zadatak ispitanika je procijeniti u kojoj se mjeri predložene tvrdnje odnose na njega pri čemu 0 znači „uopće se ne odnosi na mene“, a 4 „u potpunosti se odnosi na mene“. Zatim treba sistem ocjenjivanja obrnuti za tvrdnje 2, 3, 4, 6 i 9 jer su one formulirane u negativnom smjeru. Minimalni mogući rezultat iznosi 0, a maksimalni 40. Visoki rezultat odražava visoko samopoštovanje. Upitnik ima dvije forme prilagođene spolu ispitanika (u Prilogu).

3.3. Postupak

Ispitivanje je provedeno grupno i to na samom početku školske godine. Grupe su činili učenici pojedinih razreda, a mjerenjem su zahvaćeni učenici petih, šestih i sedmih razreda na šest osnovnih škola. Ispitanici su ispunjavali više upitnika među kojima je bila i Rosenbergova skala samopoštovanja, a jedino su rezultati na toj skali korišteni u ovom radu. Rečeno im je da je mjerenjem obilježen početak programa koji će uslijediti tijekom školske godine, a svrha i cilj samog programa su im ukratko objašnjeni. Također im je rečeno da kod ovih upitnika nema dobrih i loših odgovora, nego da je najvažnije da odgovori budu iskreni. Učenici su na svaki upitnik morali napisati svoje ime i prezime, ali im je naglašeno da će podaci i odgovori koje napišu ostati tajni. Ispitivanje nije bilo moguće provesti anonimno zbog evaluacije implementiranog programa na kraju školske godine. Na početku svakog upitnika je još dodatno napisana uputa.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Na osnovi rezultata ispitanika na primjenjenoj skali dobivene su deskriptivne vrijednosti prikazane u Tablici 2.

Tablica 2. Deskriptivna statistika rezultata dobivenih na Rosenbergovoj skali samopoštovanja

KARAKTERISTIKE		M	SD	N
SPOL	m	23,60	4,532	246
	ž	23,40	4,652	246
RAZRED	5. razred	24,76	4,574	193
	6. razred	22,67	4,230	178
	7. razred	22,71	4,697	121
MJESTO	grad	25,68	4,624	235
	selo	21,51	3,532	257

Iz prikaza deskriptivnih vrijednosti vidljivo je da su dobiveni prosječni rezultati tek nešto malo iznad središnje vrijednosti (maksimalni mogući rezultat na ovoj skali je 40, a minimalni 0). Ukupna aritmetička sredina na ovom uzorku iznosi 23,5 što je ispod prosječnih rezultata dobivenih u sličnim istraživanjima. Npr. na nešto mlađoj djeci od ove dobivena je aritmetička sredina 32,36 (prema Filipović, 2002) dok Gray-Little, Williams i Hancock (1997) navode aritmetičku sredinu 28,01 za srednjoškolce oba spola.

Pri obradi podataka korišten je parametrijski statistički postupak jer je provjerom normaliteta distribucije utvrđeno da su rezultati na Rosenbergovoj skali samopoštovanja u skladu s normalnom distribucijom.

U okviru postavljenog problema provjereno je razlikuju li se učenici u razini samopoštovanja mjerenog Rosenbergovom skalom s obzirom na spol, dob i mjesto stanovanja. U tu svrhu primjenjen je postupak složene analize varijance 2x3x2 (spol x dob x mjesto stanovanja).

Tablica 3. Završna tablica analize varijance rezultata Rosenbergove skale samopoštovanja kod učenika i učenica petih, šestih i sedmih razreda seoskih i gradskih škola

	SUMA KVADRATA	S. S.	Prosječna suma kvadrata	F	p
Glavni efekt spola	11,920	1	11,920	0,719	0,397
Glavni efekt dobi	109,417	2	54,709	3,300	0,038
Glavni efekt mjesta stanovanja	1547,784	1	1547,784	93,354	0,000
Interakcija spol x dob	19,383	2	9,691	0,585	0,558
Interakcija spol x mjesto stanovanja	0,618	1	0,618	0,037	0,847
Interakcija dob x mjesto stanovanja	73,467	2	36,734	2,216	0,110
Interakcija spol x dob x mjesto stanovanja	38,874	2	19,473	1,172	0,311

Složena analiza varijance je pokazala da ne postoji statistički značajan glavni efekt spola, odnosno da se učenici i učenice ne razlikuju statistički značajno u razini samopoštovanja ($F=0,719$, $p=0,397$). Iako navodi u literaturi nisu u potpunosti konzistentni glede spolnih razlika u razini samopoštovanja, može se reći da je ovaj dobiveni rezultat u skladu sa očekivanjem.

Naime, istraživanja Wadea i suradnika (1989, prema Lacković-Grgin, 1994) pokazala su da globalno samopoštovanje (koje je mjereno u ovom istraživanju) nije ovisno o spolu ispitanika. Postoje razlike prema spolu samo u nekim specifičnim dimenzijama samopoštovanja. Bezinović i Lacković-Grgin (1990) su također pokazali da ne postoje spolne razlike niti na jednom dobnom nivou.

Ne ima i drugačijih nalaza. Tako su npr. Mckee i Sherriffs (1957, prema Fulgosi, 1987) dobili značajno veći osjećaj inferiornosti kao mjere samopoštovanja kod studentica nego kod studenata. Bitno je još spomenuti da je i većina drugih autora, koji su pokazali značajne razlike, dobila rezultate u ovom smjeru. To bi možda mogao biti i odraz postojećih stereotipa. Naime, i muškarci i žene imaju uglavnom slične stereotipe, te i jedni i drugi očekuju od žena općenito slabije rezultate (prema Miljković i Rijavec, 1996). Osim toga istraživanjima je pokazano da žene imaju niža očekivanja u mnogim područjima postignuća (Beyer, 1990; Eliot i Harackiewicz, 1994, prema Hip, 1998) što se tumači i njihovom tendencijom k podcjenjivanju svojih sposobnosti. Lacković-Grgin (1988) je pak na uzorku ispitanika u dobi od 13, 15 i 17 godina dobila da je samopoštovanje u sve tri dobne skupine veće kod ženskih ispitanika.

Međutim, ovdje još valja istaknuti da niti u jednom ovdje spomenutom istraživanju koje je ukazalo na postojanje spolnih razlika nije korištena Rosenbergova skala samopoštovanja kao mjerni instrument. Autori koji su koristili spomenutu skalu (Bezinović, 1988, Biščanić, 1995, Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997, Filipović, 2002) isključivo izvještavaju da je tako mjereno samopoštovanje neovisno o spolu ispitanika.

Ono što se pokazalo statistički značajnim u ovom istraživanju je glavni efekt dobi na samopoštovanje ($F=3,300$, $p=0,038$). Nakon analize varijance učinjen je Sheffeoov postupak da bi se utvrdilo koje se grupe ispitanika (peti, šesti, sedmi razredi) međusobno statistički značajno razlikuju. Ustanovljeno je da postoji statistički značajna razlika između petih i šestih (2,09), te između petih i sedmih razreda (2,05) pri nivou značajnosti od 5%. Ta razlika govori da djeca u petom razredu imaju statistički značajno višu razinu samopoštovanja u odnosu na učenike šestih i sedmih razreda.

Rezultati dosadašnjih istraživanja o utjecaju dobi na samopoštovanje su vrlo nejednoznačni. Dok je npr. longitudinalna studija Nottelmannna (1987), u kojoj je praćen prijelaz iz petog u šesti i iz šestog u sedmi razred, pokazala blagi porast samopoštovanja, pregled ranijih studija Wylijeve (1979) nije dao rezultate koji bi ukazali na povezanost samopoštovanja s dobi (prema Lacković-Grgin, 1994). Ta nesuglasja je moguće objasniti na nekoliko načina. Ona mogu proizlaziti iz različitih istraživačkih pristupa, pa je tako zanimljivo da gotovo u pravilu transverzalni pristup pokazuje razvojne promjene (čak i znatno opadanje u srednjoj adolescenciji), dok longitudinalni pristup uglavnom pokazuje stabilnost odnosno blagi porast samopoštovanja tijekom adolescencije. Kako je u ovom istraživanju primjenjen transverzalni pristup, na osnovi ovih podataka iz literature mogle su se i očekivati neke značajne razlike.

Osim toga, u dosadašnjim nalazima su se kao izvor nesuglasja o stabilnosti / promjenjivosti samopoštovanja pokazale i različite mjere samopoštovanja. Tako se npr. korištenjem Rosenbergove skale obično pokaže opadanje samopoštovanja u srednjoj adolescenciji, dok se korištenjem skale S. Harter pokazuje blagi porast samopoštovanja. Uzrokom takve razlike smatra se maksimaliziranje izvještaja o negativnim čuvstvima o sebi unutar Rosenbergove skale i pozitivnim čuvstvima o sebi unutar skale S. Harter.

Nadalje, neki autori navode da spolnim sazrijevanjem opada samopoštovanje. Tako je npr. ispitivanje na djevojčicama pokazalo da se nakon prve menstruacije smanjuje njihovo samopoštovanje tijekom prve godine, vjerojatno zbog povećane roditeljske kontrole (prema Manenica i sur., 1995). Drugi pak navode da taj razvoj potiče porast samopoštovanja.

Također ima navoda i da do opadanja samopoštovanja dolazi pri prelasku iz škole školu, ali da pri prelasku sa nižeg na viši stupanj obrazovanja samopoštovanje raste .

Bilo kako bilo, usprkos nejednoznačnim rezultatima, sasvim je sigurno da kada u vrijeme izraženih razvojnih promjena uslijede i značajne kontekstne promjene, dolazi i do promjena u samopoštovanju. O prirodi razvojnih i kontekstnih promjena će ovisiti hoće li samopoštovanje rasti ili opadati.

Pod vidom do sada iznesenih pojava moguće je pokušati objasniti i razlike dobivene u ovom istraživanju.

Dolazak u peti razred predstavlja veliku promjenu u životu učenika. To je prelazak s tzv. razredne na predmetnu nastavu tj. iz „nižih“ u „više“ razrede osnovne škole. To je značajan životni događaj koji jača samopoštovanje. Pred učenike se postavljaju veći zahtjevi i veća očekivanja od strane učitelja i od

strane roditelja. Dakle, općenito se može reći da se smatra da su sada djeca dorasla većim zahtjevima u prvom redu školske okoline. Kako se tada donekle mijenja percepcija učenika od strane značajnih drugih (roditelja i učitelja), tako se mijenja i samopercepcija učenika. Socijalna interakcija sa roditeljima i učiteljima igra važnu ulogu u tome kako djeca vide svoje akademske sposobnosti (prema Altermatt i sur., 2002). Dolazi do porasta školskog samopoimanja što u konačnici može dovesti i do porasta općeg samopoštovanja. S obzirom da je naše mjerenje provedeno na samom početku školske godine, učenici petih razreda su s novim zahtjevima upoznati samo kroz razgovor i to u smislu pripreme koju se može shvatiti i kao ohrabivanje za ono što slijedi što u značajnoj mjeri može imati blagotvoran utjecaj na samopoštovanje. Učenici se osjećaju zrelijima, a istovremeno su naviknuti na visoke ocjene u dosadašnjem tijeku školovanja. Istraživanjima je pokazano da su i visoke ocjene dobar prediktor kako školskog tako i općeg samopoimanja.

No na primjeru uzorka u ovom istraživanju ne može se govoriti o porastu samopoštovanja u petom razredu jer nije mjerena razina samopoštovanja na ranijem dobnom nivou, nego se spomenutim promjenama eventualno može „opravdati“ viša razina samopoštovanja petih razreda u odnosu na šeste. Ovdje je puno važnije pitanje zbog čega ja razina samopoštovanja značajno niža u šestim razredima u odnosu na pete. Tu se opet možemo vratiti na ranije spomenute veće zahtjeve odnosno viša očekivanja. Dakle, može se reći da smo naše petaše zatekli u periodu u kojem žive u nekakvoj kombinaciji „stare i nove slave“.

Nadolazeće zahtjeve jednostavno nisu svi učenici sposobni niti podjednako dobro ispuniti, a niti onoliko dobro koliko su ispunjavali dosadašnje. Dolazi do izraženije podjele na dobre i one malo manje dobre učenike, odnosno povećava se broj lošijih učenika (ili barem lošijih ocjena), a

kod tog dijela učenika svakako može doći i do pada samopoštovanja. I u školi, a i kod roditelja postoji imperativ uspjeha. Roditelji od svoje djece očekuju najviša postignuća u školi, čak i kad procjenjuju da sposobnosti njihove djece nisu baš velike (prema Lacković-Grgin, 1977). Neispunjavanje roditeljskih očekivanja se negativno reflektira na djetetovo samopoštovanje. To je ujedno i moguće objašnjenje značajno nižeg samopoštovanja učenika šestih i sedmih razreda u odnosu na pete. Osim „postroženog“ ocjenjivanja djeca su suočena i sa nešto drugačijim odnosom učitelj – učenik, jer se nakon četiri godine poučavanja od strane samo jedne osobe u svim područjima susreću sa puno više učitelja s kojima je odnos ne nužno lošiji, ali svakako rjeđi (pa tako na neki način i otuđeniji).

Osim ovih školskih, odnosno okolinskih uzroka padu samopoštovanja, uzroci se mogu potražiti i unutar same djece. Iako u ovom istraživanju nije precizno određena dob ispitanika, period u kojem je dobivena značajna razlika se preklapa sa periodom života u kojem djeca ulaze u promjene kako u kognitivnom tako i u spolnom sazrijevanju. Moguće je da kod jednog dijela djece nastupa pubertet koji je za neke period „bure i stresa“. Odrasli za njih prestaju biti sveznajući, pa tako i samoevaluaciju ne temelje više samo na njihovom mišljenju. Na važnosti dobiva i mišljenje vršnjaka, kao i mišljenje njih samih. Dakle, dolazi do promjene u osobnom sustavu vrijednosti i uskladu s tim do neke vrste „rekonstrukcije“ slike o sebi. Poljuljani sustav do tada uvriježenih vrijednosti mogao bi biti jedan od razloga privremenog pada samopoštovanja.

Dakle, ako ne porast ili pad, u životnom periodu koji je zahvaćen ovim istraživanjem svakako se može očekivati nestabilnost samopoštovanja. Mladi sada imaju dvije stvarnosti: stvarnost grupe vršnjaka i unutarnju stvarnost vlastitih vrijednosti i stavova. Istovremeno dolazi i do sve veće diferenciranosti samopoimanja zbog čega dolazi do konflikata između

pojedinih faceta, a ti konflikti su glavni izvor krize identiteta. Sve to utječe na više ili manje značajne oscilacije u samopoštovanju.

Kako je ranije spomenuto u ovom periodu djeca doživljavaju promjene i u kognitivnom razvoju tj. prelazak u fazu formalnih operacija. Vlastite procjene postaju realnije. Ranije se isticalo da su općenito uzevši, mlađa djeca sklona precjenjivanju sebe, a da kasnije zbog kognitivnog razvoja postaju realističnija u samoprocjeni.

Osim statistički značajnog glavnog efekta dobi na razinu samopoštovanja analiza varijance je pokazala i statistički značajnu razliku u razini samopoštovanja između seoske i gradske djece ($F=93,354$, $p=0,000$).

S obzirom na neke navode u literaturi, može se reći da je ovaj nalaz u skladu sa očekivanjima. Zern (1984, prema Lacković-Grgin, 1994) je sumirajući podatke prikupljene u etnologijskim istraživanjima u 110 društava utvrdio da postoji stvaran utjecaj kulture na odgoj djece. Preko interakcija mladih s njima značajnim odraslima, posebno s roditeljima, sociokulturne specifičnosti odražavaju se kao razlike u samopoimanju mladih iz različitih kultura. No priroda interakcija mladih s njima značajnim osobama varira i unutar istih ili sličnih kultura s obzirom na demografska i socioekonomska obilježja osoba u interakciji. Tako su npr. utvrđene razlike u interakcijama osoba iz sela i grada, ili pak osoba različitog socioekonomskog statusa. Posebno se ističu razlike u stilu komunikacije i emocionalnih ekspresija u obiteljima različitog socioekonomskog statusa i različitog mjesta boravka.

Istraživanja su pokazala da su npr. obiteljski odnosi pripadnika niže klase (i u ruralnim sredinama također) manje topli i da u njima ima više konflikata nego kod pripadnika srednje klase (u gradskim sredinama). Ranije je spomenuto da konflikti unutar obitelji negativno utječu na samopoštovanje.

Osim toga, autorica Rasku-Puttonen (1983, prema Lacković-Grgin, 1994) je našla, analizirajući Bernsteinove nalaze o dominaciji restriktivnog jezičkog koda u pripadnika niže (radničke) klase i elaboriranog jezičkog koda u pripadnika srednje klase, razlike u količini verbalne i neverbalne komunikacije. Roditelji iz srednje klase više verbaliziraju, opširno elaboriraju svoje ideje, zahtjeve i zabrane, dok roditelji iz niže klase zahtjeve, uputstva, zabrane i sl. izriču kratkim rečenicama i riječima koje se odnose na konkretne situacije (puno manje ima verbalizacije). Kako je elaborirani jezički kod onaj koji potiče razvoj samopoštovanja u ranom isrednjem djetinjstvu, spomenute razlike svakako mogu biti uzrok nižoj razini samopoštovanja seoske djece.

No uzroci nižem samopoštovanju seoske djece su zasigurno mnogobrojniji. Kao prvo, selo je homogenija zajednica u odnosu na grad i ondje je prisutan veći konformizam. No taj konformizam u biti nameće sama zajednica, a kako u literaturi ima navoda da su osobe niskog samopoštovanja sklonije konformizmu, možda postoji i obrnuta veza – možda nametnuti konformizam negativno utječe na samopoštovanje. Nadalje, selo je i konzervativnija zajednica i puno je izraženija hijerarhija u obitelji u odnosu na gradske obitelji. Zbog vrlo izražene i čvrste hijerarhije u takvim obiteljima je komunikacija vrlo specifična, a najčešće je jednosmjerna. To svakako može imati vrlo nepovoljan utjecaj na samopoštovanje djece koja su u toj hijerarhiji najniže pozicionirana. Osim toga, na selu je veći broj roditelja vezan uz domaćinstvo i imaju mogućnost veće kontrole nad svojom djecom, dok roditelji gradske djece velik dio vremena provode na poslu. Kako prejaka roditeljska kontrola može loše utjecati na samopoštovanje djece, tako se ujedno i otvara veća mogućnost gradskoj djeci da sama kreiraju svoje slobodno vrijeme. Istovremeno su u gradu alternative za provođenje slobodnog vremena puno šarolikije. Na taj način gradska djeca lakše mogu afirmirati njima bitne aspekte slike o sebi. Ako rade ono što vole i ako još smatraju da su u tome uspješni, svakako imaju razloga za visoko

samopoštovanje. Ono što još može negativno utjecati na samopoštovanje seoske djece je svakodnevno „bombardiranje“ raskošnim i urbanim načinom života od strane medija (TV, časopisi za mlade i sl.). Na taj način si djeca postavljaju nedostižne ideale kako u pogledu određene osobe tako i u pogledu samog načina života. Svjesna su da im njihova sredina to ne može pružiti što može dovesti do frustracije, a samim time i do sniženog samopoštovanja. Za razliku od visoko razvijenih zapadnih zemalja, u našim krajevima je grad još uvijek poželjnija lokacija življenja, a toga su svjesna i gradska i seoska djeca. To se, na žalost, obično reflektira i na interakciju između seoske i gradske djece pri čemu se gradska djeca postavljaju superiornije iako većinom bez nekog valjanog razloga. Ukoliko dođe do takvih interakcija, seoska djece iz njih izvlače degradirajuće ponižavajuće osjećaje što može oslabiti njihovo samopoštovanje.

Sve su to samo neki od mogućih razloga nižeg samopoštovanja seoske djece.

Nadalje, analizom varijance je utvrđeno da interakcije pojedinih varijabli nisu statistički značajne (spol x dob ($F=0,585$, $p=0,558$); spol x mjesto stanovanja ($F=0,037$, $p=0,847$); dob x mjesto stanovanja ($F=2,216$, $p=0,110$)) kao niti interakcija svih triju varijabli (spol x dob x mjesto stanovanja ($F=1,172$, $p=0,311$)).

5. PRAKTIČNE IMPLIKACIJE ISTRAŽIVANJA

Rezultati dobiveni u ovom istraživanju svakako mogu biti korisna informacija kako za praktični rad s djecom i roditeljima tako i za buduća istraživanja. Prije svega, očito je da djeci koja su sudjelovala u ovom istraživanju treba pomoći u razvoju samopoštovanja s obzirom na to da je kod njih uočena nešto niža razina samopoštovanja u odnosu na rezultate istraživanja s drugom djecom te dobi. Iako su ta djeca imala otprilike svega 1 – 4 godine tijekom rata u BiH, vjerojatno im je rat ipak ostavio psihološke posljedice. Budući da je među zadacima programa u kojem će sudjelovati predviđeno i razvijanje samopoštovanja, pozitivne slike o sebi te osjećaja vlastite vrijednosti, ova djeca će dobiti potrebnu im potporu.

Osim toga, čini se da ne bi bilo loše malo više pažnje posvetiti učenicima petih razreda i prelazak iz četvrtog u peti razred im učiniti što bezbolnijim. Iako se na prvi pogled čini da je s petim razredima sve u redu, potrebno je voditi računa o tome da je mjerenje provedeno u prvim danima školske godine i tada je jasno da je do nižeg samopoštovanja učenika šestih razreda u biti došlo tijekom njihovog petog razreda. Zbog toga bi, dakle, bilo potrebno longitudinalnim istraživanjem provjeriti opada li zaista samopoštovanje tijekom petog razreda i ako je tako, kontinuirano tijekom školske godine preventivno raditi s učenicima petih razreda kako bi se spriječio takav pad samopoštovanja.

Slična je i situacija sa seoskom djecom, no tu bi vjerojatno veći naglasak trebalo staviti na njihove roditelje. Potrebno je savjetovati roditelje kako mogu utjecati na samopoštvanje djece i ukazati im kakve mogu biti posljedice niskog samopoštovanja. Kada komunikacija između roditelja s jedne strane i

djeteta s druge strane, sadrži uglavnom kritiku, djeca razvijaju negativnu sliku o sebi. Ovo može dovesti do negativnog, odnosno društveno neprihvatljivog ponašanja, a time i više kritike i odbacivanja od strane roditelja. To, zapravo, znači da kazna i permanenta kontrola od strane roditelja smanjuju samopoštovanje i stvaraju neprijateljstvo kod djece tj. mladih. Adolescenti čiji roditelji imaju puno razumijevanja za njih i nisu previše kritični prema njima imaju pozitivnu sliku o sebi. Roditelji trebaju svojoj djeci izržavati podršku i pažnju i dopustiti im da iskažu svoje osjećaje. U suprotnom može doći do niskog samopoštovanja. Na visoko samopoštovanje se u konačnici može gledati kao na jedan od oblika prevencije delinkventnog ponašanja i stoga je jasno da se isplati ulagati trud (a i druga sredstva) kako bi se povoljno utjecalo na samopoštovanje mladih. Mladima treba pomoći u prepoznavanju svojih i tuđih vrijednosti, ukazati im na utjecaj medija, društva i značajnih drugih na stvaranje slike o sebi, a sve s ciljem pozitivnog utjecanja na samopoštovanje.

Na kraju bih još svakako spomenula da je bilo kakve genaralizirane zaključke nemoguće donosti na temelju ovog istraživanja. U prvom redu je to zbog vrlo oskudnih podataka o ispitanicima. Zaključiti da postoji razlika u samopoštovanju između seoske i gradske djece je moguće, ali o uzrocima te razlike može se samo iznositi pretpostavke. Zbog toga bi bilo dobro u budućim istraživanjima kontrolirati neke obiteljske varijable (npr. obrazovanost roditelja, stil roditeljstva, veličinu obitelji, red rođenja i sl.) i tek tada vidjeti jesu li samo različite situacije unutar obitelji uzrok razlici u razini samopoštovanja između seoske i gradske djece ili se uzroci trebaju tražiti negdje dalje.

6. ZAKLJUČAK

U ispitivanju globalnog samopoštovanja sudjelovalo je 492 ispitanika, učenika petih, šestih i sedmih razreda osnovne škole. Samopoštovanje je mjereno Rosenbergovom skalom samopoštovanja.

Istraživanjem je utvrđeno da se učenici i učenice ne razlikuju statistički značajno u prosječnoj razini globalnog samopoštovanja ($F=0,719$, $p=0,397$). No složena analiza varijance (spol x dob x mjesto stanovanja) je pokazala statistički značajan glavni efekt dobi na samopoštovanje ($F=3,300$, $p=0,038$) i Sheffeovim postupkom je utvrđeno da učenici na početku petog razreda imaju statistički značajno višu razinu globalnog samopoštovanja u odnosu na učenike šestih i sedmih razreda. Nadalje, analizom varijance je dobiveno da seoska djeca imaju statistički značajno nižu razinu globalnog samopoštovanja u odnosu na gradsku djecu ($F=93,354$, $p=0,000$).

Obradom podataka nije ustanovljena niti jedna statistički značajna interakcija među korištenim varijablama (spol, dob i mjesto stanovanja).

7. LITERATURA

Altermatt, E.R., Pomerantz, E.M., Ruble, D.N. Frey, K.S. i Greulich, F.K. (2002). Predicting Changes in Children's Self-Perceptions of Academic Competence: A Naturalistic Examination of Evaluative Discourse Among Classmates. *Developmental Psychology*, Vol.38, No.6, 903-917

Baumeister, R.F., Campbell, J.D., Krueger, J.I. i Vohs, K.D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological science in the public interest*, Vol. 4, No. 1

Bezinović, P. (1988). Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb

Bezinović, P. i Lacković-Grgin, K. (1990). Percepcija vlastite kompetentnosti, tjelesnog izgleda i samopoštovanja kod desetogodišnje djece. *Primjenjena psihologija*, 11(2), 71-75

Biščanić, L. (1995). Istraživanje povezanosti samopoštovanja i sociometrijskog statusa. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb

Calhoun, J.F. i Acocella, D.R. (1990). *Psychology of adjustment and human relations*. University of Georgia

Chiu, L.H. (1990). The relationship of career goal and self-esteem among adolescents. *Adolescents*, 25(99), 593-598

DuBois, D.L., Burk-Braxton, C., Svenson, L.P., Tevendale, H.D., Lockerd, E.M. i Moran, B.L., (2002). Getting By With a Little Help From Self and Others: Self-Esteem and Social Support as Resources During Early Adolescence. *Developmental Psychology*, Vol. 38, No. 5, 822-839

Filipović, A. (2002). Samopoštovanje i percepcija kompetentnosti darovite djece. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb

Fulgosi, A. (1987). Teorije ličnosti. Školska knjiga, Zagreb

Hip, I. (1998). Ispitivanje odnosa spola, spolne uloge i samopoštovanja s točnošću samopercepcije na maskulinim, femininim i neutralnim zadacima. *Suvremena psihologija* 1, 1-2, 73-88

Gray-Little, B., Williams, V. i Hancock, T. (1997). An Item Response Theory Analysis of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol.23, No. 5, 443-451

Kuterovac-Jagodić, G. i Keresteš, G. (1997). Perception of Parental Acceptance-rejection and Some Personality Variables in Young Adults. *Društvena istraživanja Zagreb*, 6(4-5), 477-491

Lacković-Grgin, K. (1977). Školska sprema roditelja i njihov stil rukovođenja djecom u porodici. *Školski vijesnik, Split*, 4, 314-317

Lacković-Grgin, K. (1988). Doprinos značajnih drugih samovrednovanju adolescenata različite dobi i spola. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27(4), 127-139

Lacković-Grgin, K. (1994). Samopoimanje mladih. „Naklada Slap“, Jastrebarsko

Manenica, I i sur. (1995). Okolinski stresori, medijatori i reakcije na stres. www.mzos.hr/svibor/6/06/149/proj_h.htm

Miljković, D. i Rijavec, M. (1996). Razgovori sa zrcalom. IEP, Zagreb

Shavelson, R.J., Hubner, J.J. i Stanton, G.C. (1976): Self-concept: Validation of construct interpretation, Review of Educational Research, 46, 407-441

Vasta, R., Haith, M.M. i Miller, S.A. (1998). Dječja psihologija. „Naklada Slap“, Jastrebarsko

Prilog:

Rosenbergova skala samopoštovanja – prilagođena ženskom spolu

Rosenbergova skala samopoštovanja – prilagođena muškom spolu